

Галина Білавич,

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Galina Bilavych,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

Borys Savchuk,

доктор історичних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Galina Bilavych,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

УДК 394

ББК 74.04

ГОСПОДАРСЬКА МАГІЯ КАРПАТ ЯК СКЛАДНИК РОДИННОГО ВИХОВАННЯ**THE WORK MAGIC OF CARPATHIANS
AS A COMPONENT OF FAMILY EDUCATION**

У статті зазначається, що традиції господарювання українців формувалися впродовж тривалого періоду та мають свої регіональні особливості, спричинені природно-кліматичними, етнокультурними, соціально-економічними та іншими чинниками. Їхній зміст і характер визначали основні галузі господарювання – землеробство, тваринництво, промисли. Ці галузі проектували весь уклад життя народу, його матеріальну й духовну культуру, ментальність. Пов'язані з ними обрядово-ритуальна традиційна культура і вірування (господарські магія, заборони, перестороги, народні календар, метеорологія, прикмети тощо) збереглися до сьогодні, що підтвердили проведені нами впродовж 2000-2015 рр. польові дослідження. Мета статті – проаналізувати вплив господарської магії на виховання дітей та світогляд дорослого населення Карпатського регіону. Методологічну основу дослідження становлять провідні положення теорії наукового пізнання, системно-структурного та культурологічного підходу як методологічного способу вивчення освітніх явищ та педагогічних процесів; використано синергетичний, культурологічний підходи, антропософський підхід дав підстави осмислювати цей феномен через призму цінностей, знань, норм поведінки та етногосподарських традицій українського народу. Отже, важливими складником родинного виховання в Карпатському регіоні є традиції господарювання, найбільше з них пов'язано із господарською магією. Вивчення цієї проблеми на сучасному етапі показало, що й досі селянство краю чітко дотримується певних «господарських приписів».

Ключові слова: господарська магія, традиції господарювання, сім'я, Карпати, виховання дітей, народний календар, свята.

The article deals with the traditions of housekeeping of Ukrainians. They had been formed over a long period and have their own regional characteristics, which are caused by natural and climatic, ethno-cultural, socio-economic and other factors. Their content and nature had been defined by the basic branches of housekeeping – agriculture, livestock, and crafts. Ceremonial and ritual traditional culture and beliefs (economic magic, superstition, warning, folk calendar, meteorology, omens, etc.) have survived until today, as evidenced by the results of a field study that we had been conducted during 2000-2015 in the Carpathians. Methodological basis of the research consists of the leading positions of the theory of scientific knowledge, system-structural and cultural approach. The author applied anthroposophic approach. The purpose of the article is to analyze the impact of the economic magic on education of children in the Carpathians. At this stage the study of this problem showed that the peasants of the region still strictly follow certain «economic prescriptions». An example here might be the economic traditions related to the cycle of summer holidays so-called thunderous. So, at St. Anthony (July 23) it was forbidden to mow, hay, cultivate the soil and so on. Also it was prohibited to work at St. Panteleimon (27 July / August 9). In Western Ukraine it was a thunderous celebration also, the peasants called its patron as a lord of lightning; they

believed that Panteleimon protects people and farming from the fire. The Christian church did not welcome such a taboo but farmers followed these rules. On the eve of Christmas and Easter adults and children used to perform a series of ritual actions connected with production. Relevant rites accompanied the beginning and end of the harvest – so called «obzhynky» which were celebrated very solemnly in the Carpathians. Pre-Christian economic traditions still preserved in Hutsulshchyna very well. Thus, traditions of housekeeping are an important component of family education of the personality in Western Ukraine. Most of them are connected with the economic magic.

Key words: economic magic, traditions of housekeeping, family, the Carpathians, children education, folk calendar, holidays.

В статье отмечается, что традиции хозяйствования украинцев формировались в течение длительного периода и имеют свои региональные особенности, вызванные природно-климатическими, этнокультурными, социально-экономическими и другими факторами. Их содержание и характер определяли основные отрасли хозяйства – земледелие, животноводство, промыслы. Эти отрасли проектировали весь уклад жизни народа, его материальную и духовную культуру, ментальность. Связанные с ними обрядово-ритуальная традиционная культура и верования (хозяйственные магия, запреты, предостережения, народные календарь, метеорология, приметы и т.д.) сохранились до сих пор, что подтверждается проведенным нами в течение 2000-2015 гг. полевыми исследованиями. Цель статьи – проанализировать влияние хозяйственной магии на воспитание детей и взрослых Карпатского региона. Таким образом, важной частью семейного воспитания в Карпатском регионе являются традиции хозяйствования, больше всего они связаны с хозяйственной магией. Изучение этой проблемы на современном этапе показало, что до сих пор крестьянство Карпат четко придерживается определенных «хозяйственных предписаний».

Ключевые слова: хозяйственная магия, традиции хозяйствования, семья, Карпаты, воспитание детей, народный календарь, праздники.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Природним осередком підготовки дітей до самостійного життя в Західній Україні була сім'я, яка через трудові традиції передавала зростаючому поколінню основи агрономічних знань, відомості в ділянці рослинництва, тваринництва, пасічництва, домашніх промислів тощо, формувала господарські вміння і навички, мотивувала до праці. Вона ставала осередком культивування традицій господарювання, їх збереження та передачі. Механізм цього процесу відбувався через усталений (консервативний) розподіл трудових обов'язків між членами сім'ї (родини): дівчата (жінки) займалися городництвом, куховарством, веденням домашнього господарства, доглядом за «дробом» (домашня птиця) і под., чоловіки – тваринництвом, садівництвом, пасічництвом, сівбою, оранням, вирощуванням зернових культур, шляхом регулювання трудового ритму хліборобської сім'ї. Звіди випливали і мета виховання зростаючої особистості в межах сім'ї – перейняти від батьків їхній господарсько-виробничий досвід. Провідними чинниками цього процесу виступали традиції господарювання, етнопедагогічні знання в ділянці господарювання, народний календар, господарська магія, усна народна творчість тощо. Спостереження за виробничою діяльністю батьків, старших членів родини, природне (хліборобське) середовище, у якому зростала дитина, усна народна творчість, – усе це формувало світогляд особистості, проектувало на майбутню працю, формувало психологічну готовність до праці.

Актуальність дослідження спричинена і низкою специфічних етнокультурних, етноекonomічних, етноекoлогічних особливостей життєдіяльності українців Карпатського регіону. Більшість горян працюють на власних приватизованих землях, використовуючи народні методи господарювання, знання, здобуті в радянській загальноосвітній школі, чи досвід діяльності в колгоспах, селянство зазвичай сам на сам постає перед проблемами ведення домашнього господарства за складних гірських умов, які доводиться розв'язувати самотужки. Відсутність належних наукових знань, що іноді завдає непоправної екологічної шкоди гірським ландшафтам, низький економічний рівень господарювання горян та важкі умови праці, що спричинили небажання працювати певної частини молодого покоління у власному домашньому господарстві, зумовлюють проблему актуалізації використання досвіду традиційного народного господарства українців Карпат, а також необхідності здобуття початкової агрономічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Етнокультурний розвиток Українських Карпат за різних часів вивчала низка вчених-істориків, етнологів, культурологів: П.Арсенич, В.Гнатюк, Г.Горинь, В.Грабовецький, М.Домашевський, І.Зеленчук, В.Клапчук, І.Крип'якевич, І.Кузич-Березовський, П.Сіреджук, С.Томашівський, І.Франко, П.Шкрібляк, В.Шухевич та ін. Більш предметно трудові традиції українців Карпат кінця ХІХ – початку ХХ століть досліджувала Н.Дуда [3], а також Л.Гуцан [2], яка аналізувала проблему виховання в молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу в процесі художньо-трудової діяльності, однак порушене в назві статті питання не знайшло достатнього висвітлення у вітчизняній науці.

Формування мети статті. Проаналізувати вплив господарської магії на виховання дітей та формування світогляду дорослих мешканців Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Важливими складником і чинником виховання особистості в Західній Україні й досі є традиції господарювання, під якими розуміємо виражений у соціально організованих стереотипах досвід господарювання, котрий через просторово-часові механізми передачі зберігається, відтворюється в межах малих соціальних груп (сім'ї, громади) як головних виробничих осередків. Етнoгoспoдарські традиції українського народу формувалися впродовж тривалого періоду та мають свої регіональні особливості, спричинені природно-кліматичними, етнокультурними,

соціально-економічними та іншими чинники. Їхній зміст і характер визначали основні галузі господарювання – землеробство, тваринництво, промисли. Ці галузі проектували весь уклад життя народу, його матеріальну й духовну культуру, ментальність. Пов'язані з ними обрядово-ритуальна традиційна культура і вірування (господарські магія, заборони, перестороги, народні календар, метеорологія, прикмети тощо) збереглися до сьогодні, що підтвердили результати проведених нами впродовж 2000-2015 рр. польових досліджень.

Головним осередком збереження і передачі традиційних знань, умінь, навичок є родина, у якій механізм цього процесу проходить через усталений розподіл трудових обов'язків між її членами, що відбувався за віковими, статевими та іншими ознаками. Характер передачі досвіду господарювання від батьків до дітей зумовлюється традиціями господарювання. Пов'язані з ними стереотипні уявлення і «неписані правила» визначають зміст і механізми передачі трудового досвіду й порушуються у виняткових випадках. Отож патріархальна західноукраїнська родина й досі становить цілісне відносно замкнене «освітньо-виховне середовище», що забезпечує реалізацію всього етнопедagogічного потенціалу з «трансмисії» та формування господарсько-побутових знань, умінь і навичок у дітей. Цей процес відбувається в органічній єдності з укладом життя та етнокультурними й побутовими традиціями; батьки змалечку системно й послідовно привчають дітей до побутового самообслуговування, посиленої праці в господарстві. Потужним чинником виховання виступає праця, що ґрунтується на принципах духовності, народності, гуманізму, природовідповідності, зв'язку із життям. За безпосередньої участі у забезпеченні функціонування домогосподарства діти отримують уміння і навички з ведення хатнього господарства та агрономії – від весняно-осінніх польових робіт і догляду за свійськими тваринами до виготовлення знарядь праці тощо. Варто наголосити, що й досі в краї оперують поняттями «добрий ґазда», «добра ґаздиня», «добрий косар», «добра громадільниця» (жінка, яка працює на сінокосах, згрібаючи сіно. – Г.Б., Б.С.). До слова, у селах Косівщини (Нижній Березів, Середній Березів, Верхній Березів, Баня Березів) є цілі сільські родини, які отримали свої назви від рівня професіоналізму в тій чи іншій ділянці сільського господарства (родини Громадільниці, родини Косаревих, ін.). Дотепер у цій місцевості вимірюють об'єм агрономічних робіт сільськогосподарськими термінами-мірками: «маю поле на двох добрих косарів» або «маю поліг на двох добрих громадільниць» (ідеться про площу угідь в 1 морг – 56 сотих. – Г.Б., Б.Савчук).

Аналіз джерельної бази, результати наших досліджень показали, що в західному, можливо, більше, ніж в інших регіонах України, були поширені елементи української міфології, пов'язані із «забобонними» методами впливу на особистість, які корегували дитячу поведінку в напрямках заохочення до сумлінної праці, бережливого ставлення до її плодів тощо. Вони виявлялися у вигляді примовлянок та повір'їв, багато з яких були пов'язані з культом хліба. Хоча сучасна педагогіка із застереженням ставиться до «заякувальних» методів, за досліджуваного періоду вони справляли досить ефективний виховний вплив, позаяк слугували формуванню загальнолюдських цінностей, зокрема шанобливого ставлення до людей праці та плодів їхньої праці. Вони вкарбовувалися в дитячу свідомість, виробляючи усталені звички, правила, якими вона керувалася впродовж життя.

Через традиції господарювання передавалися закріплені віками технології вирощування сільськогосподарських культур, обробітку ґрунту, інших виробничих операцій, визначався увесь господарський ритм землеробських робіт (час, порядок їх проведення). Так, спочатку збирали озимі (жито, ячмінь), згодом – яре жито, овес. Відтак через систему різних табу (заборон) чергували дні праці та відпочинку, регламентували певні види робіт у ті чи інші дні. Усталеними були і перестороги. До прикладу, до свята Благовіщення не можна було розпочинати сільськогосподарських робіт, щоб не осквернити святу землю, заборонялося «рушати землі», бо може бути небіжчик; без Божого благословення не можна було садити нічого [1, с. 187]. Досі дієвими в досліджуваному регіоні є табу на певні види господарських робіт. Після Юрія (6 травня) ґаздиням не можна було садити мак, бо повдвоіють. Із тих самих причин варто було посадити часник до Луки (31 жовтня). У хаті, де померла людина, не можна було впродовж року нічого порядкувати [там само].

Чи не найбільше традицій господарювання пов'язано із господарською магією. Вивчення цієї проблеми на сучасному етапі показало, що й досі селянство регіону чітко дотримується певних «господарських приписів». Прикладом тут можуть слугувати господарські традиції, які стосуються циклу літніх так званих громових свят. Так, на Антонія (23 липня) не можна було виконувати важку господарську працю (косити, заготовляти сіно, обробляти ґрунт тощо). Важливим для господарювання було дотримання пересторог, пов'язаних зі святом Пантелеймона (Паликопа, Святого Палія день – народні назви церковно-календарного дня Святого Пантелеймона, Великомученика і Цілителя (27 липня/9 серпня); у Західній Україні це було теж громове свято, бо його покровителя селяни називали володарем блискавки; вважали, що Пантелеймон оберігає людей від вогню, копи – від пожежі; перед його образом у свято запалювали свічки, а в разі пожежі навколо будівлі, що горить, тричі обносили його образ, вірячи, що пожежа відразу припиниться; знахарі в цей день збирали [4, с. 429-430]. Цього дня не можна нічого робити на полі, бо грім та блискавка сплять копиці з сіном. Як зазначали наші респонденти, селянство було впевнене: якщо ці громові свята зневажити, то «найголовніший громовик» Ілля «наробе гнилля – залле дощем, а Паликопа попале грозою копи», люди цього дня й сьогодні не роблять нічого ані в полі, ні дома, «щоб не було пожарю», «щоб грім та блискавка нікого (нічого) не вбив». У тих господарів, хто на Іллю таки йшов до праці, колись відбирали коси, серпи, граблі. А хто возом їхав у поле – рубали колеса [1, с. 188]. 11 вересня, на свято Главосіки (Усікновення чесної глави Івана Хрестителя), у час строгого посту, селянство мало чергову пересторогу: «ні в ліс, ні в сад йти не можна, бо ховаються голови – гадюк, ящірок» [1,

с. 189]. Відзначаємо, що попри те, що християнська церква не вітала таких табу, господарі дотримувалися цих правил, як і того, що цього дня не можна різати ті овочі і фрукти, які мають кулясту форму, церква однозначно кваліфікувала це «людськими забобонами».

У свідомості селян настільки вкорінилися господарські перестороги, пов'язані з «громовими святами», що й досі їх ретельно дотримуються сільські господарі. За словами мешканки с. Нижній Березів (Косівщина) Г. Геник, у такі свята, як Онуфрія Великого (25 червня), Гавриїла (26 липня; собор архангела Гавриїла), Володимира (28 липня), Михайлове Чудо (19 вересня, Чудо Архистратига Михаїла), інші, «ні косити, ні громадити не можна», до них ставилися і досі ставляться з великою пересторогою: місцеві мешканці добре пам'ятають, як на Онуфрія «грим убив десятирічного хлопчика Микола Уторопчука, який водив у колгоспі коні, підгортав буряк». Так само на Михайлове Чудо існувала заборона щодо господарських робіт, зокрема не можна було возити сіно. Старожили Нижнього Березова переповідають чимало випадків, коли тих, хто не дотримувався цих господарських приписів, спіткало лихо, навіть смерть. Так, на початку 1960-х рр. одного селянина, що возив сіно, односельці застерегли, щоб не працював, «бо Михайлове Чудо», на що той відповів: «Повожу це сіно, тоді зчудую». Сіно повозив, «повикидав на подрю (внутрішній поверх у стодолі під самим дахом. – Г.Б., Б.С.), а на подрі прикидав сіном сплячого сина». Господарі розповідають й інші випадки, більш «новітні» до прикладу, як у Івана Поповича 1990-го року «згоріла ні з того ні з сього копиця, бо він возив сіно» [1, с.189-190]. Варто наголосити, що на Гуцульщині, Покутті, у селах Нижній Березів, Середній Березів, Баня Березів, Верхній Березів, Люча, Текуча, Акришора, Лючки (Косівщина), як показало наше спостереження, і досі дотримуються цих неписаних «сільськогосподарських законів».

Наші польові дослідження засвідчили: напередодні Різдвяних та Великодніх свят сільські господарі виконували низку ритуальних дій виробничого характеру (господарська магія), у яких брали участь і діти. Так, перед Новим (старим) роком традиційно уперше запрягали молодих коней, волів, привчаючи їх до роботи в полі. Зерно, яким посівальники засівали господарям, давали курям – щоб краще неслися, або домішували до посівного зерна. Із цією метою давали курям крихти від освяченої паски та шкарлупу від освячених яєць. Тоді ж у саду здійснювали магічне «лякання» дерев сокирою: їх підв'язували солом'яними перевеслами, вовною (у гірських районах Карпатах). Тут, до слова, присутні доцільні й потрібні дії утеплення стовбурів дерев, а закутування дерев соломою і розпалювання багаття в садку допомагали вберегти сад у високогір'ї Карпат від лютих морозів. Отже, такі дії господарів та їхніх дітей, які брали участь у цих процесах, мали яскраво виражений господарсько-виробничий характер.

Ці ж господарські традиції збережені й по сьогодні. Зі слів мешканця с. Криворівня М. Дзурака, навесні, виганяючи худобу на пасовисько, чабани похльоскували корів чи овець прутиком свяченої верби (він був оберегом під час бурі, грози чи іншого стихійного лиха, ним прокурювали хату, викидали надвір під час грози, ін.). Перед днем святого Юрія (6 травня) господарі збирали сухі гілки, брали сіна з-під худоби і на грядках запалювали ватру. Розкладали вогонь, примовляли: «Господи, дай багато маржини, скільки буде попелу з цієї ватри». Коли ватра вигорить, то попіл розсівали по всьому городі, «аби відьми не заходили в город». На Юрія ґазда робив Хрест кожній худобині свят-вечеровим медом. А на Миколи весняного в церкві святили сіль і давали її худобі [1, с.191; 3].

Як бачимо, традиції господарювання, увібравши в себе дохристиянські вірування українців, були успішно апробовані віками, їх не відкинуло і християнське вчення. Цікаво, що магічні дії господарського характеру у вигляді словесних заклинань, які, до слова, не сприймаються сьогодні як чарування, перейшли в розряд малих фольклорних жанрів: «Іди, іди, дощику! Зварю тобі борщику в новенькому горщику, поставлю на дубочку. Дубочок схитнувся, а борщик линувся – цебром, відром, дійничкою над нашою пашничкою». Господарська магія західних українців тісно переплетена з т. зв. охоронною, вона відображає низку різноманітних засобів впливу на природу задля збереження та примноження врожаю, з метою охорони здоров'я господарів та їхніх свійських тварин тощо. Її умовно називаємо господарсько-охоронною магією, адже ключовою метою таких словесних заклинань було вберегти господарство від «злої сили»: треба постійно оберігати від злого чужого ока і власну господарку, і худобу, і, врешті, себе. Тому важливим складником народногосподарських знань (особливо для господарів гірського регіону) були знання оборонних магічних засобів впливу на природу. Так, практично ще у 1990-х рр. селяни звідусіль (не тільки з Івано-Франківщини) їхали до шешорського мольфара Гоя, що на Косівщині, «примовляти», щоб «у маржини була сметана», «щоб не відобрали молоко», «щоб було молоко». До відомого ворожбита Нечая із Верхнього Ясенева не тільки з околиць гуцульського краю, а зі всієї Галичини поспішали господарі за порадою та допомогою в сільському господарстві, яку бачили в замовлянні. Селяни просили його зазвичай не стільки про своє благополуччя, стільки про успішність ведення своєї господарки, здоров'я свійських тварин, результативність тваринництва. Усе це засвідчує консервативність господарських традицій у середовищі сільських господарів Прикарпаття.

Також чимало вірувань, забобонів, магічних дій, які були спрямовані на втілення сподівань людей на добрий урожай, було пов'язано з оранкою, весняним циклом польових робіт. Для цього селяни перевдягалися у святковий, «чистий» одяг, качалися по землі, споживали хліб і воду як обереги, вимовляли спеціальні молитви і заклинання тощо. Відповідні обряди супроводжували початок та кінець жнив – обжинки, які в Галичині та на Волині пошановували та особливо урочисто відзначали.

Чи не найкраще дохристиянські господарські традиції збереглися на Гуцульщині. На Святвечір гуцули здійснювали низку імітативно-магічних дій. Під час сіви виконували магічно-ритуальні дії: до посівного зерна кришили залишки Великодніх пасок, писанок, крашанок, інколи додавали зерно обмолоченого «дідуха», скроплювали зерно йорданською водою, при цьому промовляючи молитви та хрестячи. У великодню п'ятницю не можна було пекти, шити, садити картоплю. Так само зустрічаємо розмаїття традицій господарювання в ділянці городництва, які через імітативно-магічні дії слугували збереженню та поліпшенню урожаю, охороні городніх культур від посягань «нечистої сили», «злого ока», чарів, граду, грому. У багатьох гірських селах були мольфари, «хмарники», які вміли відвернути негоду [1, с.191].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, традиції господарювання українців Карпатського регіону формувалися впродовж тривалого періоду та мають свої регіональні особливості, спричинені природно-кліматичними, етнокультурними, соціально-економічними та іншими чинниками. Їхній зміст і характер визначали основні галузі господарювання – землеробство, тваринництво, промисли. Ці галузі проектували весь уклад життя народу, його матеріальну й духовну культуру, ментальність. Пов'язані з ними обрядово-ритуальна традиційна культура і вірування (господарські магія, заборони, перестороги, народні календар, метеорологія, прикмети тощо) збереглися до сьогодні, що підтверджують результати проведених нами польових досліджень. Найбільше традицій господарювання пов'язано із господарською магією. Вивчення цієї проблеми на сучасному етапі показало, що й досі селянство регіону чітко дотримується певних «господарських приписів». Подальшого дослідження потребує проблема вивчення впливу народної метеорології та народних прикмет, громади і громадської думки, родинно-побутових свят на процес формування особистості дитини за умов гірського села.

1. Білавич Г. Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина XIX – початок 40-х рр. XX ст.) / Галина Білавич. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 740 с.
2. Гуцан Л.А. Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудої діяльності : дис... канд. пед. наук : спец.13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Гуцан Леся Андріївна ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005. – 227 с.
3. Дуда Н. М. Трудові традиції українців Карпат кінця XIX – початку XX століть: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 «Етнологія» / Дуда Наталія Михайлівна ; Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1998. – 21с.
4. Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонко. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Reference

1. Bilavych H. Teoriia i praktyka vykhovannia hospodarskoi kultury uchniv ta doroslykh u Zakhidnii Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok 40-ky rr. XX st.) / Halyna Bilavych. – Ivano-Frankivsk : NAIR, 2015. - 740 s.
2. Hutsan L.A. Vykhovannia u molodshykh shkoliariv pozytyvnoho stavlennia do tradytsii i zvychaiv ukrainskoho narodu u protsesi khudozhno-trudovoi diialnosti : dys... kand. ped. nauk : spets.13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia» / Hutsan Lesia Andriivna; Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy. – K., 2005. –227 s.
3. Duda N. M. Trudovi tradytsii ukraintsv Karpāt kintsia XIX – pochatku XX stolit: avtoref. dys... na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : 07.00.05 «Etnolohiia» / Duda Nataliia Mykhailivna ; Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy im. I. Krypiakievycha. – Lviv, 1998. – 21s.
4. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk / V.V. Zhaivoronok. – K.: Dovira, 2006. – 703 s.

